

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Сергій Григорович ВОЛКОТРУБ,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
638901@gmail.com

УДК 343.1

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСІБІВ ВИРІШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ

Досліджуються питання впровадження альтернативних способів вирішення кримінальних конфліктів, які сприяють відшкодуванню потерпілим як матеріальної, так і моральної шкоди, стимулюють суспільно корисну поведінку підозрюваних та обвинувачених і в перспективі роблять можливою участь громадськості у кримінальному провадженні. Альтернативні способи вирішення кримінально-правових конфліктів є різновидами диференціації процесуальної форми, тобто законодавчо передбачаються особливості процесуального статусу учасників, спрощення процедур доказування, специфічний порядок прийняття процесуальних рішень. Застосування альтернативних способів вирішення кримінальних конфліктів дозволяє зменшити навантаження на слідчих, прокурорів та суддів щодо розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень про невеликої та середньої тяжкості злочини, тим самим дає можливість зосередити більше сил та засобів для проваджень щодо особливо тяжких та тяжких злочинів. Спрощення форми кримінального провадження має недоліки та ризики, зокрема скорочення процедур доказування підвищує ризик неповного або хибного встановлення обставин кримінального правопорушення, створює потенційну загрозу як притягнення до відповідальності невинуваті особи, так

і можливості для ухилення від відповідальності для окремих осіб.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, процесуальна форма, процесуальна економія, кримінальний процес.

Сучасна кримінально-правова політика в Україні повинна здійснюватися на принципах доцільності, економії кримінальної репресії, диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання, невідворотності кримінальної відповідальності за вчинений злочин. У числі завдань кримінального процесу (ст. 2 КПК України) законодавець виділяє захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, зокрема вказує, що кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, повинен бути притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. У зв'язку з цим, якщо розглядати вчинення особою злочину як конфлікт такої особи і держави, то основним способом вирішення такого конфлікту є притягнення винного до кримінальної відповідальності із призначенням йому справедливого покарання.

Необхідність суворих покарань осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини або вчинили злочин повторно, практично не викликає обґрунтованих заперечень. Однак притягнення до кримінальної відповідальності й покарання осіб, які вчинили невеликої чи середньої тяжкості злочини, далеко не в усіх випадках є оптимальним вирішенням конфлікту держави і особи, яка вчинила такий злочин, досягнення мети кримінального права та процесу, таким чином, виникає питання альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів. Одночасно постають питання щодо гуманності законодавства і правосуддя, ефективності відновлення прав потерпілого, диференціації процесуальної форми, швидкості провадження та процесуальної економії.

Дослідження передумов застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів у контексті диференціації кримінальної процесуальної форми, як у цілому, так і окремих її видів, було започатковано ще радянськими вченими у галузі кримінального процесу. Значного поширення набув підхід, за якого кримінально-процесуальну форму розуміють як визначений законом порядок кримінального провадження в цілому, порядок виконання окремих процесуальних дій та порядок прийняття процесуальних рішень. У контексті вивчення альтернативних способів вирішення кримінальних конфліктів цінними є напрацювання вчених щодо розуміння сутності єдності та диференціації кримінально-процесуальної форми. З кінця 50-х років ХХ ст. серед процесуалістів домінувала тенденція щодо послідовного впровадження ідей єдності кримінально-процесуальної форми, що повинно було стати правовою та структурною основою процесуальної діяльності судових та правоохоронних органів, важливою гарантією захисту прав учасників процесу. Разом з тим усвідомлення потреби врахування особливостей неповнолітніх та неосудних осіб спонукало до закріплення в законодавстві особливостей порядку провадження за їх участі. Крім того, радянський кримінальний процес,

а так само і дореформений український, містив і значні спрощення процесуальної форми при провадженні у справах приватного обвинувачення та за протокольною формою досудової підготовки матеріалів. Дослідження різних аспектів цієї проблеми здійснюють і сучасні вчені, зокрема С. А. Крушинський, В. В. Луцик, В. Т. Нор, Д. С. Слінько, В. М. Трубніков, В. М. Трофіменко, Х. Р. Ханас, О. В. Шило та інші [1].

У науці кримінального процесу доволі поширеним є підхід, за якого диференціація кримінально-процесуальної форми є такою побудовою судочинства, при якій поряд із звичайним порядком мають місце процесуальні форми, які передбачають як спрощення процедури в нескладних справах, так і її ускладнення щодо найбільш небезпечних злочинів або справ, що потребують особливої процесуальної захищеності законних інтересів обвинуваченого або інших учасників судочинства [2, с. 64].

Розвиток сучасного законодавства України здійснюється в напрямі не уніфікації, а навпаки, подальшої диференціації кримінально-процесуальної форми, розширення застосування процедур, які в силу своїх специфічних рис суттєво відрізняються від загального порядку здійснення кримінального провадження [3, с. 180]. В. М. Трофіменко цілком обґрунтовано стверджує, що на сучасному етапі розвитку кримінально-процесуального законодавства диференціація процесуальних форм виступає одним із пріоритетних умов раціонального використання процесуальних засобів, досягнення більшої результативності кримінального провадження з одночасною процесуальною економією [4, с. 244]. На необхідності диференціації процесуальної форми наголошується й у міжнародних документах у галузі кримінального судочинства, зокрема в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R(87) 18 від 17 вересня 1987 р. щодо спрощення кримінального правосуддя [5; 6] та ін.

Диференціація процесуальної форми можлива як у напрямку її спрощення, так і може полягати у запровадженні ускладнених процедур. Альтернативні способи вирішення кримінально-правових конфліктів — різновиди диференціації процесуальної форми, тобто законодавчо передбачаються особливості процесуального статусу учасників, спрощення процедур доказування, специфічний порядок прийняття процесуальних рішень. Це обумовлює значні переваги такого способу вирішення кримінально-правових конфліктів з огляду на їх швидкість, значно зменшену кількість процесуальних дій та рішень, обмеження в можливостях оскарження підсумкових судових рішень.

Ефективне відновлення прав потерпілого слід розглядати як одне із завдань кримінального судочинства в цілому (виходячи зі змісту ст. 2 КПК України), тому законодавцем створено доволі розгалужену підсистему правових норм, що регламентують правовий статус потерпілого, зокрема передбачають можливість у рамках кримінального провадження заявити цивільний позов і домогтися компенсації завданої винним шкоди. Закріплені в законі права потерпілого дають йому доволі широкі можливості у відстоюванні власних законних інтересів. Разом з цим

доводиться констатувати, що в багатьох випадках перспективи потерпілого отримати належне відшкодування є ілюзорними з огляду на низку причин.

Непоодинокими є ситуації, в яких підозрювані та обвинувачені достатньо успішно приховують належне їм майно та кошти, оформлюють право власності на інших осіб (членів сім'ї, родичів) та вдаються з цією метою до найрізноманітніших витівок. З іншого боку, значна кількість підозрюваних не має цінного майна та заощаджень, не працює, є залежними від алкоголю чи наркотичних речовин і т. ін. Багато засуджених до позбавлення волі чи інших покарань не працюють, а ті, які працевлаштовані, отримують відносно невеликі суми у якості зарплати. Звичайно, це неповний перелік ситуацій, які виникають у ході досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, але вони є доволі поширеними.

Зважаючи на такі обставини, навіть у разі задоволення судом цивільного позову, потерпілий фактично позбавлений реальної можливості отримати відшкодування навіть за умови суворого і точного дотримання всіх вимог процесуального закону. Змінити ситуацію на краще цілком можливо, якщо у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого є передбачена законом можливість уникнути засудження за вчинений злочин повністю або домогтися значного пом'якшення покарання у разі, якщо він примириться з потерпілим та відшкодує завдану шкоду (інститути звільнення від кримінальної відповідальності, справи приватного обвинувачення, угоди про примирення). Таким чином, в особи, яка вчинила злочин, з'являється інтерес до примирення з потерпілим і відшкодування заподіяних йому збитків. Але це лише «матеріальна» складова розглядуваного питання. Не менш важливо змінити ставлення осіб, які вчинили злочини, до потерпілих від їх діянь.

Щоб домогтися звільнення від кримінальної відповідальності, примирення з потерпілим, укладення угоди, для підозрюваного, обвинуваченого недостатньо лише передати потерпілому певні кошти чи майно. Підозрюваний, обвинувачений потрапляє в ситуацію, в якій він змушений шукати хоч мінімального порозуміння з потерпілим, вибачатися перед ним, висловлювати жаль з приводу того, що відбулося і т. ін. Тим самим, потерпілий отримує певне часткове моральне відшкодування заподіяної шкоди. Підозрюваний позбавляється можливості, принаймні публічно, демонструвати щодо потерпілого пиху, зневагу, насміхатися та змушений уникати різноманітних проявів прихильності традиціям злочинного світу тощо.

Успішне вирішення як завдань щодо протидії злочинності, так і завдань щодо подолання наслідків вчинених злочинів навряд чи можливе лише силами судів, правоохоронних органів та учасників кримінального процесу, тому в науковій літературі неодноразово наголошувалося на необхідності якомога ширшого залучення громадськості до участі у кримінальних провадженнях. Закріплення в законодавстві та поширення практики застосування альтернативних способів вирішення кримінального конфлікту відкриває шлях для легального залучення медіаторів (пасифікаторів, примирителів) як з числа окремих фахівців, так і громадських організацій.

Таким чином, впровадження альтернативних способів вирішення кримінальних конфліктів дозволяє сприяти відшкодуванню потерпілим як матеріальної, так і моральної шкоди, стимулює суспільно корисну поведінку підозрюваних та обвинувачених і в перспективі робить можливим участь громадськості у кримінальному провадженні, забезпечується підвищення значимості потерпілого від злочину, розширення його правового статусу і надання захисту його прав у кримінальному судочинстві.

Навряд чи потребує додаткових аргументів теза про те, що таке явище злочинності завдає значної шкоди як суспільству в цілому, так і окремим особам, тому держава не має іншого вибору, як утримувати чисельний та розгалужений апарат судових і правоохоронних органів, діяльність яких у свою чергу, потребує значного фінансування. Значна кількість кримінальних правопорушень і відповідно кримінальних проваджень, гостро ставить питання про ефективність суспільних витрат на боротьбу зі злочинністю в цілому, хоча це більше стосується зовнішнього виразу «вартості» кримінального судочинства. Важливим аспектом є питання ефективності окремо взятого кримінального провадження у тому розумінні, що слід оцінювати не лише досягнення поставлених завдань, але й витрати людських, часових, матеріальних та інших ресурсів для реалізації таких завдань. Науковцями у сфері кримінального процесу розробляється концепція процесуальної економії. Зокрема І. М. Канюка стверджує, що процесуальну економію варто розглядати як своєрідний принцип, що є керівною ідеєю кримінального судочинства, спрямованою на оптимізацію кримінально-процесуальної форми та раціоналізацію кримінально-процесуальної діяльності шляхом їх пришвидшення, спрощення та здешевлення [7].

З одного боку, перманентне збільшення рівня злочинності разом із зростанням її організованості, професійності, активнішим використанням науково-технічних досягнень тягне за собою збільшення кількості кримінальних проваджень, ускладнення досудового розслідування та судового провадження. З іншого боку, сучасний кримінальний процес характеризується посиленням значення забезпечення гарантій прав, свобод та законних інтересів особи у кримінальному провадженні, що, у свою чергу, вимагає від осіб, відповідальних за здійснення провадження, додаткових зусиль для його організації. І. О. Сопронюк зазначає, що процесуальна економія виконує не просто функцію математичного зменшення витрат, а швидше їх раціоналізацію з метою підвищення ефективності процесу, викриття винних і притягнення їх до відповідальності з мінімальними затратами не лише часу, але й сил і засобів учасників кримінально-процесуальної діяльності, з одночасним забезпеченням правильного застосування кримінально-процесуального законодавства [8]. Потреба в оптимізації кримінально-процесуальної форми у напрямку її спрощення, скорочення та зменшення затрат призводить до пошуку альтернативних механізмів щодо загального порядку провадження.

Здійснення кримінального провадження закономірно передбачає активну діяльність посадових осіб — слідчого, прокурора, слідчого судді, суду (колегії суддів) із залученням фізичних і юридичних осіб як учасників

процесу, проведення чисельних процесуальних дій (слідчих, судових), документальне оформлення проведених дій та прийнятих рішень, використання технічних засобів тощо. Цілком закономірно, що така діяльність вимагає значних і різноманітних ресурсів, тому завжди актуальними будуть спроби знайти такі шляхи спрощення провадження, які б мінімізували затрачені зусилля, але при цьому не ставили під загрозу права та законні інтереси учасників процесу. Альтернативні способи вирішення кримінальних конфліктів цінні ще й тому, що дають можливість за умови забезпечення прав учасників процесу значно його спростити і скоротити в часі.

Застосування альтернативних способів вирішення кримінальних конфліктів дозволяє зменшити навантаження на слідчих, прокурорів та суддів щодо розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень про невеликої та середньої тяжкості злочини, тим самим дає можливість зосередити більше сил та засобів для проваджень щодо особливо тяжких та тяжких злочинів.

Процесуальна економія при застосуванні альтернативних способів вирішення кримінальних конфліктів досягається ще й за рахунок виключення необхідності проведення багатьох затратних слідчих (розшукових) дій щодо викриття підозрюваного (обвинуваченого), оскільки умовою застосування багатьох з них є визнання вини та сприяння досудовому слідству, уникнення витрат щодо подолання протидії досудовому розслідування, ухиленню від слідства й суду.

Альтернативні способи вирішення кримінальних конфліктів мають значний потенціал у плані пришвидшення кримінального судочинства, що в цілому є доволі складною проблемою. З одного боку, інтереси правосуддя вимагають максимально швидкого встановлення події злочину, особи, яка його вчинила, збирання доказів її вини тощо. Особа, щодо якої вирішується питання про притягнення її до кримінальної відповідальності, має право на судовий розгляд у розумні строки, без невинуватих затримок (ст. 21 КПК України), потребує захисту від зайвого обмеження прав і законних інтересів. Швидке провадження в справі є необхідним і для захисту прав потерпілого та цивільного позивача, інтереси яких вимагають якнайшвидшого і реального відшкодування заподіяної злочином шкоди.

Попри всі переваги альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів, їм притаманні недоліки та ризики, характерні для майже всіх спрощених форм кримінального провадження, зокрема скорочення процедур доказування підвищує ризик неповного або хибного встановлення обставин кримінального правопорушення, створює потенційну загрозу як притягнення до відповідальності невинуватої особи (наприклад, особа вирішила, що краще визнати вину і заплатити потерпілому певну суму і таким чином завершити провадження), так і ухилення від відповідальності для окремих осіб (наприклад, якщо злочин насправді був вчинений групою осіб, але один зі співучасників обмовив виключно себе та ін.). Не можна вважати повністю виключеною і вірогідність неправильного розуміння підозрюваним, обвинуваченим правових наслідків визнання вини й укладення угоди з потерпілим тощо.

Список використаних джерел

1. Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні [Текст] : навч. посіб. / С. А. Крушинський, С. Г. Волкотруб, В. В. Луцик та ін. — Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. — 204 с.
2. Дандуранд, А. Посібник з програм відновного правосуддя [Текст] / А. Дандуранд, Ф Валлей, К. Т. Гріфітс / пер. з англ. С. Філь. — К. : Verso-04, 2008. — 96 с.
3. Шило, О. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми [Текст] / О. Шило // Право України. — 2010. — № 9. — С. 180–187.
4. Трофіменко, В. Диференціація процесуальної форми як пріоритетний напрямок реформування кримінального судочинства України [Текст] / В. Трофіменко // Вісник Академії правових наук. — 2012. — № 3 (70). — С. 242–250.
5. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R(87) 18 від 17 вересня 1987 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_339.
6. Венская декларация о преступности и правосудии: ответы на вызовы XXI века : Принята на Десятом конгрессе Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Вена, 10–17 апреля 2000 г.) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_443.
7. Канюка, І. М. Співвідношення принципу процесуальної економії та принципу встановлення об'єктивної істини у справі [Текст] / І. М. Канюка // Наше право. — 2010. — № 3. — С. 91–94.
8. Сопронюк, І. Правове регулювання тривалості кримінального процесу у часі як основи принципу процесуальної економії [Текст] / І. Сопронюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — Вип. 50. — Львів, 2010. — С. 369–377.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 7 від 17 грудня 2015 року)*

Надійшла до редакції 01.02.2016

Волкотруб С. Г. Процессуальные предпосылки применения альтернативных способов разрешения уголовно-правовых конфликтов

Исследуются вопросы внедрения альтернативных способов разрешения уголовных конфликтов, которые способствуют возмещению потерпевшим как материального, так и морального вреда, стимулируют общественно полезное поведение подозреваемых и обвиняемых и в перспективе создают возможность участия общественности в уголовном производстве. Альтернативные способы решения уголовно-правовых конфликтов представляют собой разновидности дифференциации процессуальной формы, то есть законодательного предусматриваются особенности процессуального статуса участников, упрощение процедур доказывания, специфический порядок принятия процессуальных решений. Применение альтернативных способов разрешения уголовных конфликтов позволяет уменьшить нагрузку на следователей, прокуроров и судей по расследованию и судебному разбирательству уголовных производств о небольшой и средней тяжести преступления, тем самым создает возможность сосредоточить больше сил и средств для производств по особо тяжким и тяжким преступлениям. Упрощение формы уголовного судопроизводства имеет недостатки и риски, в частности, сокращение процедур доказывания повышает риск неполного или неправильного установления обстоятельств уголовного преступления, создает потенциальную угрозу как привлечение к ответственности невиновного лица, так и возможности для уклонения от ответственности для отдельных лиц.

Ключевые слова: альтернативные способы решения конфликтов, процессуальная форма, процессуальная экономия, уголовный процесс.

Volkotrub, S. G. Procedural Prerequisites of Criminal Conflicts Alternative Resolution

The article deals with the issue of introduction of alternative ways of resolving criminal conflicts that contribute to compensation to victims material damage, stimulate socially useful behavior of suspects and defendants and potentially make possible public participation in criminal proceedings. Alternative ways of resolving criminal conflicts is the kind of differentiation of procedural form that is legally assumed the features of the procedural status of participants, facilitation of proof, a specific procedure for the adoption of procedural decisions. The use of alternative ways of resolving criminal conflicts can reduce the burden on investigators, prosecutors and judges on the investigation and prosecution of criminal proceedings on petty and medium gravity crimes, thus makes it possible to concentrate more forces and means to proceedings for serious offenses. Simplified forms of criminal proceedings has disadvantages and risks, including the reduction procedure of proving increases the risk false or incomplete inquiries criminal offense creates a potential threat as prosecution of innocent persons and opportunities to evade responsibility for some individuals.

Keywords: alternative dispute resolution, procedural form, procedural economy, criminal procedure.

